

გეორგიევსკის ტრაქტატის შეფასების საკითხისათვის

დავით მერკვილაძე

1783 წელს რუსეთის იმპერიისა და ქართლ-კახეთის წარმომადგენლებს შორის გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში ხელმოწერილი ტრაქტატის შესახებ აქამდეც ძალიან ბევრი დაწერილა და ალბათ მომავალშიც დაიწერება. ეს ისეთი საკითხია, რომელსაც აქტუალობა მისი აღძვრიდან მოყოლებული (უკვე ლამის 240 წელია) დღემდე არ დაუკარგავს. რუსეთთან მფარველობითი ხელშეკრულების ავკარგიანობის შესახებ მსჯელობა საქართველოში ჯერ კიდევ მისი მომზადების დროს, მის ძალაში შესვლამდე დაიწყო. თვითონ ხელშეკრულების გაფორმებას მაშინდელი ქართული საზოგადოება უმეტესად სავსე იმედებითა და დიდი სიხარულით შეხვდა. თუმცა იმედგაცრუების პირველ ნიშნებსაც არ დაუხანებია. რუსეთთან დადებულ „მფარველობით“ ხელშეკრულებას საქართველოში პოლიტიკური ვითარების სწრაფი გაუარესების თანადროულად ქართველთა შორის მოწინააღმდეგეთა რიცხვიც თანდათანობით უმრავლდებოდა.

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რუსი მკვლევრების გარკვეულ წრეს, დღეს სადავო თითქმის არავისთვის აღარ არის, რომ რუსეთმა 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთთან შეერთების აქტით ფეხქვეშ გათელა ხელშეკრულების თანახმად თავის თავზე აღებული ვალდებულებები, რომლითაც ამ ქართულ სამეფოს არსებული სტატუსით აღიარებდა და თავის მფარველობაში იღებდა, ხოლო მის მმართველ დინასტიად ცნობდა მხოლოდ ერეკლე II-ის შთამომავლობას. მაგრამ გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატის შეთანხმებების დარღვევა რუსეთის ხელისუფლებამ დიდი ხნით ადრე, ხელშეკრულებაზე ხელმოწერიდან ძალიან მალე დაიწყო. მოკლე ხანშივე გამოჩნდა, რომ რუსეთი ნაკისრ ვალდებულებებს ბოლომდე არ ასრულებდა. დროთა განმავლობაში რუსეთის მხრიდან ხელშეკრულების პუნქტების დარღვევა უფრო და უფრო ცხადი ხდებოდა, რაც ერეკლესა და მისი სამეფო კარის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. მიუხედავად ამისა, ხელშეკრულებაზე ოფიციალური უარის თქმა ერეკლე მეფემ ველარ გაბედა. როგორც ჩანს, მას მიაჩნდა, რომ რუსეთთან ურთიერთობაში უკვე მეტისმეტად ღრმად იყო შესული და გაურკვეველი შედეგის მომტან უკან გამოსვლის მცდელობას ისევ ამ მიმართულებით გზის გაგრძელება სჯობდა, საითაც იქნებ უფრო მყარი და საიმედო ნაპირი ეპოვნა. მაგრამ დრო გადიოდა და ეს სანატრელი ნაპირი არადა არ ჩანდა. დაუცველობის განცდა კი ძლიერდებოდა მეზობლებთან უაღრესად გამწვავებული ურთიერთობის პირდაპირპროპორციულად.

მართალია, ტრაქტატზე ერეკლე II-ს უარი ღიად არ უთქვამს, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავდა, რომ მეფეს პოლიტიკური ორიენტაციის გადასინჯვაზე აღარ ეფიქროს, ან ამ მხრივ არაფერი ეღონოს (გურული 2008: 17-18). ამის მაგალითია თუნდაც ჯერ XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და შემდეგ 90-იანი წლების დასაწყისში ოსმალეთთან წარმოებული მოლაპარაკებანი (დუმბაძე 1973: 710-718); (თაბუაშვილი 2012: 240-249). მეორე საკითხია, რამდენად გადამჭრელი და საკმარისი აღმოჩნდა უკვე ხანდაზმული მეფის დიპლომატიური ძალისხმევა და პოლიტიკური ნება სახელმწიფოსათვის ესოდენ წამგებიანი ორიენტაციის საბოლოოდ შესაცვლელად.

ორ ათეულ წელზე ნაკლები დროის განმავლობაში აღებულმა პრორუსულმა საგარეო-პოლიტიკურმა კურსმა XX საუკუნის გარიჟრაჟზე ჩრდილოეთიდან შემწეობის მომლოდინე ქართული საზოგადოება მოულოდნელი და თავზარდამცემი ფაქტის წინაშე დააყენა: „მფარველმა“ იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა 1801 წლის საგანგებო მანიფესტით იმ დროის ყველაზე ძლიერ ქართულ პოლიტიკურ ერთეულს ერთი ხელის მოსმით ბოლო მოუღო. ტრაქტატის დადებისას რუსეთის დაფარული მიზნებისა და ტრაქტატისადმი მისი დამოკიდებულების გათვალისწინებით, ეს აქტი მოვლენათა ჯაჭვის ლოგიკური დასასრული იყო. საიმპერატორო კარზე ამ ნაბიჯს დიდი ხნით ადრე გულმოდგინედ ამზადებდნენ.

ერეკლე მეფე კარგად იყო განაფული აღმოსავლური დიპლომატიის ფაქიზ წვრილმანებში. საერთოდაც, სამეფო კარზე ირან-ოსმალეთთან და სხვა მეზობლებთან დიპლომატიური ურთიერთობის დიდი გამოცდილება იყო დაგროვილი. მართალია, ერეკლე II-ს არ ჰყავდა მუდმივი დიპლომატიური წარმომადგენლობა ისპაჰანსა და სტამბულში, მაგრამ სამაგიეროდ მეფეს თავისი ჯაშუშები მოეპოვებოდა მეზობელ საფაშოებსა და სახანოებში, საჭირო ცნობებს მუდმივად იღებდა უფრო

შორეული ადგილებიდანაც. მეფე ერეკლეს დაზვერვის მოწოდებული ცნობებით სარგებლობდა რუსეთის ხელისუფლებაც, რაც დასტურდება რუსული საარქივო დოკუმენტებიდან (ბურნაშევი 1896: 15); (ბურნაშევი 1901: 12-13). ერეკლე კარგად ხედავდა, რომ რუსეთ-ოსმალეთს შორის 1774 წელს დადებული ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი დღეგრძელი ვერ იქნებოდა და ამ ორ სახელმწიფოს შორის მომავალ გარდაუვალ ომში თავისი სახელმწიფოსათვის მაქსიმალური სარგებლის მიღებისათვის ზრუნავდა (სხვა საკითხია, რამდენად გაამართლა საბოლოოდ მისმა გათვლებმა). ამიტომ მართებული ვერ იქნება განცხადება, რომ მეფემ თითქმის არაფერი არ იცოდა სამი მეზობელი იმპერიის კავკასიური პოლიტიკის გეგმებისა და მოსალოდნელი სამხედრო-პოლიტიკური დაპირისპირების შესახებ (გურული 2018: 4). ერთადერთი, რაც ერეკლე II-სთვის ბოლომდე ამოუცნობი დარჩა, ეს იყო რუსეთის საიმპერატორო კარის მიზნები მისი სამეფოსა და ზოგადად სამხრეთ კავკასიის მიმართ. რუსეთის გეგმების თაობაზე სამეფო კარი მთლიანად რუსი დიდმოხელეების მოწოდებულ ცნობებსა და საამო დაიმედებებზე იყო დამოკიდებული. მეფე არც მათ მიმართ იყო გამსჭვალული განსაკუთრებული ნდობით. ერეკლეს რაციონალური ეჭვების გასაფანტად კი აქტიურად ამოქმედდა 1780-იანი წლების დამდეგიდან სამეფო კარზე ამ მიზნით შემოგზავნილი თუ წინასწარ გადაბირებული რუსული აგენტურა.

XIX საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული საკუთარი სამშობლოს რუსეთის გუბერნიად გადაქცევის შემყურე ქართულ არისტოკრატიაში და ზოგადად ქართულ მოწინავე საზოგადოებაში მუდმივად ტრიალებდა სურვილი და ოცნება, რუსეთთან ურთიერთობა გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების კალაპოტში დაებრუნებინათ. ეს იყო რუსეთის კოლონიური მმართველობის წინააღმდეგ არაერთხელ აჯანყებულ ქართველთა უმთავრესი მოთხოვნაც. იმ ვითარებაში ქართველ პატრიოტებს მხოლოდ ამ პირობებით ესახებოდათ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და ხელისუფლებაში ბაგრატიონების დინასტიის დაბრუნება. ეს ხელშეკრულებაც ხომ ზუსტად ამ პირობებს ითვალისწინებდა (რუსეთის პროტექტორატი ქართულ სამეფოზე ამ უკანასკნელის სათავეში ერეკლე II-ის შთამომავალი ბაგრატიონით) და მასზე თვით რუსეთის იმპერატორს ჰქონდა ხელი მოწერილი.

ამის თანადროულად გეორგიევსკის ხელშეკრულებას, როგორც ერეკლე მეფის სურვილს, „ერთმორწმუნე რუსეთთან“ დაემყარებინა „სამუდამო კავშირი“, იდეოლოგიური თვალსაზრისით ენერგიულად იყენებდა რუსული კოლონიური მმართველობაც. ასევე ნიშანდობლივია, რომ ჯერ კიდევ მაშინ გამუდმებით ესმებოდა ხაზი ორი ხალხის სარწმუნოებრივ ერთობას. ამის ნიმუშად საკმარისია, მოვიყვანოთ ერეკლეს რუსეთის „მფარველობაში“ შესვლის XIX საუკუნის ცნობილი რუსი (უფრო ზუსტად გარუსებული გერმანელი) სამხედრო ისტორიკოსის ვასილ პოტოს საისტორიო ნაშრომში გადმოცემული ვერსია, რომელსაც ისტორიულ სინამდვილესთან თითქმის არაფერი აქვს საერთო:

სპარსეთში გარდაიცვალა ერეკლესადმი კეთილგანწყობილი შაჰი ქერიმ-ხანი და ირანის ახალმა მბრძანებელმა, ალი-მურადმა მეფეს მორჩილება მოსთხოვა. მაშინ ომებისაგან გადაქანცულმა ერეკლემ გადაწყვიტა თავისი სამეფო მიეცა რუსეთის ქვეშევრდომობაში, რის თაობაზეც უბრწყინვალესი თავადი პოტიომკინის გამჭრიახი მოღვაწეობის წყალობით (იგულისხმება გრიგოლ პოტიომკინი – დ. მ.) უკვე მიმდინარეობდა მოლაპარაკებანი. საქართველოს შეერთების გადაწყვეტილების მიღებისას, ეკატერინე, რასაკვირველია, არ ეძიებდა თავის ისედაც ფართო სახელმწიფოს გაზრდას; იგი ხელმძღვანელობდა დიდსულოვანი ნადილით, გადაერჩინა უბედური ერთმორწმუნე ქვეყანა, ტანჯული უცხო მაჰმადიანური ბატონობისაგან და შინა არეულობისაგან (პოტო 1887: 259).¹

უნდა აღინიშნოს, რომ ხელშეკრულებისადმი მცდარი შთაბეჭდილების შექმნა რუსეთის საიმპერატორო კარზე იმთავითვე იყო ჩაფიქრებული. იქ ქართლ-კახეთის მეფის „მფარველობაში“ აყვანის საკითხი ერეკლე მეფის დაუკითხავად გადაწყდა, როდესაც ეს მათ თავად დასჭირდათ – რუსეთში ყირიმისა და ყუბანისპირეთის ანექსიისათვის დიდი სამზადისი იყო გაჩაღებული და ამ გეგმის აღსრულებისას სავსებით შესაძლებელი იყო ოსმალეთს რუსეთისათვის ომის გამოცხადებით ეპასუხა. ამიტომ პეტერბურგში დაიწყეს ზრუნვა, რათა ქართლ-კახეთის მეფისაგან როგორმე მფარველობაში მიღების („შევრდომის“) საჭირო თხოვნა მიეღოთ და საერთაშორისო საზოგადოების თვალში საქმე ისე წარმოედგინათ, თითქოს „მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მფარველობაში“ შესვლა ერეკლე II-ის დაუოკებელი სწრაფვა ყოფილიყო და რუსეთის დედოფალიც ქართველი მეფის „უმორჩილეს“ თხოვნას „დიდსულოვნად აკმაყოფილებდა“. ქართველი მეფისაგან სასურველი თხოვნის მიღების შემდეგ კი 1783 წლის 18 თებერვლის ბრძანებულებაში ეკატერინე II აღნიშნავდა, რომ ერეკლე თეიმურაზის ძეს მისი სამეფოებითა და ოლქებით თავის მფარველობაში იღებდა მეფის „საკუ-

თარი გულწრფელი და ნებაყოფლობითი თხოვნისა და ასევე მისი უგანათლებულობის (ერეკლე II-ის – დ. მ.) მხრიდან მისი მემკვიდრეების სახელით ქართლისა და კახეთის მეფეებზე სრულიად რუსეთის იმპერატორების უზენაესი ხელისუფლების აღიარების“ საფუძველზე (დოკუმენტები 2014: 150).

რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდგომ, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ხანმოკლე არსებობის დროს გაჩნდა შესაძლებლობა რუსულ-ქართული პოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიის შესახებ აზრის ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე გამოთქმისა. აღნიშნული თემის განხილვისას გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების მიზეზებისა და მისი შედეგების ამსახველი დებულებებიც ი. ჯავახიშვილის მიერ მთლიანობაში მართებულად იქნა ჩამოყალიბებული, თუმცა ალბათ ნაწილობრივ საკმარისი მასალის არარსებობისა და ნაწილობრივ ნაშრომის მიზანდასახულობის გამო საკითხი სათანადო სიღრმისეული კვლევის გარეშე მოწოდებული და მეტწილად შედარებით ზოგადი განმარტებებით შემოიფარგლა (ჯავახიშვილი 1919: 85-86, 93-96).

დამოუკიდებელი საქართველოს საბჭოთა-ბოლშევიკური ოკუპაციის შემდეგ ტრაქტატის პროპაგანდისტულ-იდეოლოგიური დატვირთვა განსაკუთრებით გაიზარდა. საბჭოთა პერიოდის პირველ ეტაპზე ხაზი ესმებოდა იმას, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლა სხვა არაფერი იყო, თუ არა თვითონ ერეკლე II-ის უაღრესად გონივრული არჩევანი, რომ მეფეს სხვა გამოსავალი ნამდვილად აღარ ჰქონდა და ამდენად მას მოუწია „უმცირესი ბოროტების“ არჩევა, რათა „ქართველი ხალხი ეხსნა ფიზიკური განადგურებისაგან“. 1930-იან წლებში კომპარტიის საკავშირო კომიტეტის პოლიტიბიუროს მიერ დამტკიცებული „სამეცნიერო სტანდარტის“ თანახმად,² რუსული არჩევანი იყო უმცირესი ბოროტება (შესაბამისად, „უდიდეს ბოროტებად“ ტრადიციულ მეზობელ იმპერიებთან, ოსმალეთსა და ირანთან კავშირი განიხილებოდა).³ ეს დამოკიდებულება იმით აიხსნებოდა, რომ მაშინ ხელისუფლების სათავეში მყოფი ბოლშევიკ-კომუნისტური ხელისუფლების იდეოლოგიური შტამის შესაბამისად, რუსული თვითმპყრობელობა და „ხალხთა საპყრობილედ“ აღიარებული „მეფის რუსეთი“, იმთავითვე ბოროტების განსახიერებად წარმოიდგინებოდა. მაგრამ, მეორე მხრივ, ამ გადაწყვეტილებით ქართველებს „მომძე რუს ხალხთან დაკავშირების“ საშუალება მიეცათ, რაც ბოლშევიკურ-პროლეტარული სულისკვეთების შესაბამისად, უეჭველ წინ გადადგმულ ნაბიჯად მიიჩნეოდა. მალე, კომუნისტური მმართველობის მეორე ეტაპზე „უმცირესი ბოროტების“ სტალინის დროინდელი ფორმულაც წარსულს ჩააბარეს და გეორგიევსკის ტრაქტატი საბჭოთა პროპაგანდის მიერ უკვე უპირობო „პროგრესულ მოვლენად“ იქნა გამოცხადებული.⁴

იმ ეპოქის („საბჭოთა“) ისტორიკოსთა ერთი ნაწილი გულწრფელად და ურყევად იზიარებდა საბჭოთა პროპაგანდის მიერ დირექტივების სახით მოცემულ დებულებებს. მეორე ნაწილი ალბათ გულში ბოლომდე არც ეთანხმებოდა ამ „მეცნიერულ დოგმებს“, მაგრამ თავს მაინც ვალდებული თვლიდა, ზედმიწევნით შეესრულებინა კომპარტიის იდეოლოგიური მითითებები (იდეოლოგიურ „გადაცდომებს“, „მშობლიური ლენინური პარტია“ ასე იოლად არავის პატიობდა, სტალინის ხანაში ბევრ ადამიანს ამგვარი ბრალდება საკუთარი სიცოცხლის ფასადაც კი დაუჯდა). იყო იშვიათი გამონაკლისიც, როცა თითო-ორი მეცნიერი თავის გამოკვლევებში ტრაქტატის მრავალ უარყოფით მხარეზეც ამახვილებდა ყურადღებას და ჰყოფნიდა გამბედაობა, მეტ-ნაკლებად პირუთვნელად ესაუბრა რუსეთის საიმპერატორო კარის ნამდვილი ზრახვებისა და საქართველოსათვის ხელშეკრულების სავალალო შედეგების შესახებ. თუმცა რეჟიმისათვის ხარკის სახით გაღებული საბოლოო დასკვნები სამეცნიერო შრომებისა სრულიად ეწინააღმდეგებოდა მათივე მთელს წინარე მსჯელობას და შესაბამისად, კონტექსტიდან საერთოდ იყო ამოვარდნილი. ამრიგად, დასკვნები მაინც პროპაგანდისტულ ჩარჩოებში თავსდებოდა. საფიქრებელია, მაშინდელი საბჭოთა ცენზორების დიდ ნაწილს შესაბამისი განათლება ჰყოფნიდა; ისინი არც დიდტანიანი სამეცნიერო გამოკვლევის გამოწვლილვით ნაკითხვით არ ინუხებდნენ თავს. ამიტომ მათთვის ისიც დამაკმაყოფილებელი იყო, რომ მეცნიერული დასკვნები არსებულ იდეოლოგიურ კლიშეებს შეესაბამებოდა. თუმცა საბჭოთა ეპოქის სასკოლო სახელმძღვანელოებში, გასაგები მიზეზების გამო საქართველო-რუსეთის ურთიერთობების საკითხი, როგორც წესი, ყოველთვის ძალზე დამახინჯებულად იყო წარმოდგენილი და ეს ვითარება კომუნისტური ხელისუფლების მიერ მუდამ მკაცრად კონტროლდებოდა.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის თანადროულად თითქოს წარსულს უნდა ჩაბარებულიყო გეორგიევსკის ტრაქტატის თაობაზე ჩრდილოეთიდან თავსმოხვეული ჩამოყალიბებული პროპაგანდისტული მითებიც. მაგრამ ისინი უკვე იმდენად მყარად აღმოჩნდა გამჯდარი თაობების ცნობიერებაში, რომ მისი გავლენის კვალი დღემდე აშკარად შესამჩნევია (ხშირად ახალგაზრდა თაობაზეც კი). ხალხში ხშირად ვაწყდებით ისეთ აბსურდულ განცხადებებს, რომ თითქოს „ერთმორწმუნე“ რუსეთის მფარველობაში შესვლის წყალობით შეძლეს ქართველებ-

მა ქრისტიანული რწმენის შენარჩუნება. მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარი მსჯელობანი მეტისმეტად დილეთანტურია და შესაბამის ეპოქაზე წარმოდგენის სრულ უქონლობაზე მეტყველებს, ასეთი ტიპის სტერეოტიპებიც სწორედ ზემოაღნიშნული ცრუ პროპაგანდისტული მითების ერთგვარ პრიმიტიულ გამოძახილს წარმოადგენს.

ვფიქრობ, საზოგადოებაში ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე სრულყოფილი წარმოდგენა გეორგიევსკის ტრაქტატის რაობის, მისი გაფორმების გამომწვევი ნამდვილი მიზეზების (როგორც რუსეთის, ასევე ერეკლეს სამეფო კარის მხრიდან) და ქართლ-კახეთისათვის ამ ტრაქტატით გამოწვეული მძიმე შედეგების შესახებ, თუნდაც მისი დადებიდან პირველივე წლების განმავლობაში.

უკანასკნელ ხანს გამოიკვეთა საინტერესო ტენდენცია: თუ მანამდე გეორგიევსკის ტრაქტატის გამართლებას საფუძვლად ედო საქართველოს „მხსნელ“ რუსეთთან და „მოძმე რუს ხალხთან“ მეგობრობის აუცილებელი იდეა, ჩვენს დროში ეს იდეა ჩაანაცვლა „ბრძენი და წინასწარ მჭვრეტელი“ მეფე ერეკლეს იდეამ. ისე გამოვიდა, რომ შეიცვალა ტრაქტატის გამართლების მიზანი, შედეგი კი საბოლოო ჯამში უცვლელი დარჩა: თითქოს უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილ ერეკლე II-ს სხვა გზა უბრალოდ აღარ ჰქონდა. მას „არჩევანი ცუდსა და უარესს შორის უნდა გაეკეთებინა“ (გურული 2009: 45) და, ამდენად, რუსეთთან „მფარველობით“ ხელშეკრულებას ქართველთათვის უკეთესი ალტერნატივა არ ჰქონდა. ამ შემთხვევაში არ არის გათვალისწინებული საკითხის ამგვარად დასმის გამომრიცხავი ერთი გარემოება: XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მეორე ნახევარი, ვიდრე 1782 წლამდე, პერიოდი ერეკლეს ხანგრძლივი მეფობის უმეტესი ძლიერების ხანას წარმოადგენს (მაჭარაძე 1983: 14). ამრიგად, ხალხში სახელმწიფოებრივი ქართველი მეფის გაიდევლების, მისი შეუმცდარად დასახვის სურვილით გატაცებულმა ზოგიერთმა ქართველმა მკვლევარმა საბოლოო ჯამში, მათდა უნებურად, ერთგვარად ახალი სიცოცხლე შთაბერა „უმცირესი ბოროტების“ ძველ საბჭოურ თეორიას.

ნაკლებად ლოგიკურად მოჩანს ზემონახსენები იდეის საფუძვლად დადებული შემდეგი მოსაზრება: ერეკლე II, როგორც „დიდი დიპლომატიური ნიჭითა და ალღოთი დაჯილდოებული პოლიტიკოსი,... გრძნობდა რუსეთის მხრიდან მოსალოდნელ ლალატს“, ანუ ხვდებოდა, რომ რუსეთი სანდო პარტნიორი არ იყო და მის სამეფოს „გადაყლაპვას“ უპირებდა და ამის მიუხედავად, ვინაიდან აცნობიერებდა, რომ სამ იმპერიას შორის სამხრეთ კავკასიისათვის წარმოებულ ჭიდილში ჩრდილოელის გამარჯვება გარდაუვალი იყო და მისი სამეფო მთელს რეგიონთან ერთად ნებისმიერ შემთხვევაში, მისი პრორუსული ორიენტაციის გარეშეც, პოტენციურად გამარჯვებული რუსული იმპერიის ხელში აღმოჩნდებოდა, ხოლო მისადმი წინააღმდეგობის განწევა მეფის ძალებს აღემატებოდა, ყველა ღონე იხმარა რუსეთთან ტრაქტატის დასადებად (გურული 2009: 58); (გურული 2011: 70).⁵ სხვანაირად რომ ვთქვათ, გამოდის, რომ ერეკლემ „ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა“.

გარდა იმისა, რომ ქართული სამეფო კარის პოლიტიკურ ორიენტაციის მნიშვნელობის ესოდენ უგულვებელყოფას (განსაკუთრებით ჩვენს განსახილველ ეპოქაში) არავითარი გამართლება არ ეძებნება, ძნელი წარმოსადგენია, მეფეს შეგნებულად შეენყო ხელი მისთვის ყველაზე საშიში დამპყრობელის პოზიციების გაძლიერებისათვის მის სამეფოში. ქართველი მეფეები, როგორც წესი, ყოველთვის საპირისპირო გზას ამჯობინებდნენ. ერეკლე II-ც ალბათ, მართლაც, არ იყო დარწმუნებული, რამდენად სანდო პარტნიორად გამოადგებოდა რუსეთი. შეიძლება ამის გამო ყოყმანობდა იგი ტრაქტატის გაფორმების წინ. ამასთან აშკარაა, რომ რუსეთთან ტრაქტატით შეკვრის ინიციატივა მეფისაგან არ მოდიოდა. გარდა იმისა, რომ ზემოაღნიშნული თვალსაზრისი საყრდენს ვერ პოულობს პირველად წყაროებში, არ თანხვდებოდა ტრაქტატში განერილ პირობებს, ასევე საერთოდ ეწინააღმდეგება ქართველი მეფის პოლიტიკურ მიზანდასახულობას, რომლის უმთავრესი მიზანი როგორც მანამდე, ამჯერადაც სწორედ სახელმწიფოს გაძლიერება, მეზობელ სახანოებზე პოლიტიკური გავლენის მეტად განვრცობა, ლეკთა და ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული მიწა-წყლის შემოერთება და ტახტზე საკუთარი დინასტიის მფლობელობაში დანარჩუნება წარმოადგენდა.

რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, აღნიშნული შეხედულება ვერ უთავსდება იმდროინდელ პოლიტიკურ ვითარებას. მიუხედავად იმისა, რომ მაშინდელი რუსეთის იმპერიულ მიზნებში, მართლაც, შედიოდა მთელი კავკასიის დაპყრობა, ეს მისი მთავრობისთვისაც ძალიან გრძელვადიანი პერსპექტივა იყო. 1783 წლისათვის რუსეთს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან საერთო საზღვარიც კი არ გააჩნდა და მისგან იმპერიისადმი მტრულად განწყობილი მთიელებით დასახლებული და რთულად მისადგომი ჩრდილოკავკასიის მაღალმთიანი რეგიონი გამოჰყოფდა. ამ ბარიერის გასარღვევად რუსეთის ხელისუფლებამ ერეკლესთან ხელშეკრულების გაფორმების გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ საგანგებოდ დაიწყო გზის გაყვანა თერგის ხეობაში დარიალამდე (ქართული სამეფოს საზღვრამდე) და ამ სამუშაოების შესასრულებლად მთელი ბატალიონების ჩართვა მოუწია. ეს რუსეთი-

სათვის საქართველოსთან დამაკავშირებელი ერთადერთი ძალზე ვიწრო დერეფანი იყო, რომელიც ძირითადად სამხედრო დანიშნულებისათვის უნდა გამოყენებულიყო. ამიტომ მოგვიანებით მას „საქართველოს სამხედრო გზა“ (Военно-грузинская дорога) ეწოდა. ამ გზით სარგებლობა კი წელიწადის მხოლოდ შეზღუდული პერიოდის განმავლობაში იყო შესაძლებელი და მაშინაც მუდმივ შეკეთებას საჭიროებდა – მთებში თოვლის დნობის შედეგად სეზონურად აბოზოქრებული თერგი და მისი მომცრო შენაკადები გამეტებით ანგრევდნენ მასზე გადებულ ხიდებს და მის ნაპირთან ახლოგამავალი გზის მონაკვეთებსაც არ ინდობდნენ. ამ ცადაზიდულ მთებს შორის გამავალი გზის დასაცავად სიმაგრეები ააგო. სწორედ საქართველოსთან კომუნიკაციის უზრუნველყოფის მიზნით, ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, აღნიშნული გზის დასაწყისში 1784 წელს საფუძველი ჩაეყარა ცნობილ ციხესიმაგრე ვლადიკავკაზს. მიუხედავად ამისა, თავისუფლებისმოყვარე მთიელებთან დაძაბული და ხშირად საომარი ურთიერთობის პირობებში გზის დაცვის უზრუნველყოფა და მასზე კონტროლის შენარჩუნება რუსეთს იმ დროს ყოველთვის მაინც ვერ უხერხდებოდა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ძლევამოსილმა რუსულმა იმპერიამ ქართლ-კახეთის სრული დაუფლების პირობებშიც კი, ფაქტობრივად, ალყაში მომწყვდეული ჩრდილო-აღმოსავლეთი კავკასიის დაპყრობას კიდევ 30-იოდე სისხლისმღვრელი წელიწადი მოანდომა და ისიც უზარმაზარი მსხვერპლის ფასად. მხოლოდ ამის მერეღა მიჰყო ხელი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელების დამორჩილებას, რასაც ადგილობრივთა მხრიდან დიდი წინააღმდეგობის გამო ცეცხლისა და მახვილის გამოყენებით ახორციელებდა და თავისუფლებისმოყვარე ჩერქეზ-ადიგელების მასობრივი ეთნონმენდის ხარჯზე მხოლოდ 1864 წლისათვის (რომელიც ე. წ. კავკასიის ომების დასრულების თარიღად არის მიჩნეული) დაასრულა.

ასეთ ვითარებაში გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების დროისათვის და შემდეგაც, კარგა ხნის განმავლობაში, რუსეთის მიერ კავკასიონის ქედის გადმოლახვით საქართველოში შემოსვლა ქართველთა ხელშეწყობის გარეშე და, მითუმეტეს, სამეფო კარის ნების წინააღმდეგ, სრულიად შეუძლებელი იყო. გეორგიევსკის ტრაქტატის წინ ამგვარი განუხორციელებელი გეგმები არც ეკატერინე II-ის კარზე არ ჰქონიათ და, ბუნებრივია, არც ერეკლე II-ს ალელვებდა რუსთაგან დაპყრობის საფრთხე. იმ ეტაპზე სამხრეთ კავკასიას რუსეთისათვის ოდენ დამხმარე როლი ეკისრებოდა ყირიმ-ყუბანი-სპირეთის დაპყრობის საქმეში. უშუალოდ ამიერკავკასიის „ათვისების“ საკითხი კი სწრაფად მზარდი იმპერიის დღის წესრიგში მხოლოდ ყირიმის საკითხის ჯეროვანი გადაწყვეტის შემდეგ უნდა დამდგარიყო. თუმცა საიმპერატორო კარი წინასწარვე იჭერდა საამისო თადარიგსაც. სამხრეთ კავკასიის დაუფლებისათვის მომავალ ბრძოლაში წარმატების მისაღწევად კი რუსეთს ჰაერივით სჭირდებოდა მყარი საყრდენი, რაც, თავის მხრივ, შედარებით გაუადვილებდა ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის მშფოთვარე მკვიდრთა დამორჩილებასაც. ასეთი საყრდენის გარეშე რუსეთი იძულებული იქნებოდა, ზურგმოუშლელი ჩრდილო კავკასიის დასაპყრობად კიდევ უფრო ხანგრძლივი და მძიმე ბრძოლები ეწარმოებინა, ვიდრე მას ეს დასჭირდა ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი ნაწილის ხელში ჩაგდების პირობებში.

1783 წლის ტრაქტატის მოთავეც ერეკლე II არ ყოფილა. ეს ღონისძიება სწორედ რომ რუსეთის ინტერესებში შედიოდა. ეკატერინე II-ის კარის მთავარი მიზანი ე. წ. მფარველობით ტრაქტატზე ქართლ-კახეთის მეფის „ნებით“ დაყოლიება წარმოადგენდა, რისთვისაც სხვადასხვა მრავალფეროვანი საშუალებები – წინასწარ გამიზნულად მეტ-ნაკლებად დიდი თუ მცირე ხელოვნური პრობლემების შექმნა, ყალბი და მაცდუნებელი დაპირებების გაცემა და ა. შ. – იქნა გამოყენებული (რის თაობაზედაც ქვემოთ დანვრილებით ვისაუბრებთ). მაგრამ მაშინაც საიმპერატორო კარს რუსეთის სასარგებლოდ ყირიმის საკითხის გადაჭრის სამსახურში იმერეთის მეფე სოლომონ I-თან ერთად ერეკლე II-ის ჩაყენებაც ჰქონდა განზრახული. თუმცა ამის შესახებ ქართველმა მეფეებმა მაშინაც არაფერი იცოდნენ და ორივე მათგანს მხოლოდ საკუთარი სამეფოსათვის მისაღები სარგებლის მოლოდინი ამოძრავებდა. თუმცა კი, როგორც შემდეგ გამოჩნდა, ამ საოცნებო მოლოდინის შედეგმა თვალს და ხელს შუა ჯოჯოხეთურად იცვალა ფერი.

ტრადიციულად, ერთმანეთის მოქიშპე დამპყრობელი იმპერიებიდან, ქართველი მონარქები როცა ამის შესაძლებლობა იყო, რომელიც ყველაზე მეტად უქადდა საფრთხეს მათ სუვერენიტეტს, ყოველთვის იმის წინააღმდეგ ჰკრავდნენ კავშირს ამ უკანასკნელის მეტოქესთან. ეს სრულიად კანონზომიერი მოვლენა იყო და ამის მაგალითები ისტორიის ხანგრძლივ გზაზე უამრავია (ასეთი მაგალითების მოყვანა ძალზე შორს წაგვიყვანდა). დარწმუნებული ვარ, ერეკლე II-ს ოდნავ მაინც რომ ჰქონოდა წარმოდგენა, რომ მისი აღსასრულიდან სულ რაღაც სამიოდე წელიწადში „მფარველი“ სახელმწიფოსა და მისი „იმპერატორობითი უდიდებულესობის“ ხელით მისი სამეფოს აღსასრულიც დადგებოდა, რუსეთის მხრიდან სხვადასხვა სახით მასზე განხორციელებული ზეწოლის მიუხედავად,

მსგავსი ხელშეკრულების გაფორმებას არ დათანხმდებოდა. მეტიც, უფრო ლოგიკური იქნებოდა, დარიალიც საგულდაგულოდ გადაერაზა და ოსმალეთთან XVIII საუკუნის II ნახევარში დაწყებული პოლიტიკური დაახლოების პროცესი კიდევ მეტად გაეღრმავებინა. ამ ღონისძიებით ერეკლე II არაფერს დაკარგავდა: არავინ უწყობდა, რა მოხდებოდა, ათწლეულების შემდეგ და როდის მოადგებოდა რუსეთის იმპერია უშუალოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს ჩრდილოეთ საზღვრებს, მით უფრო, ისეთი ძალით, რომ იმდროინდელი სამხედრო-ტექნიკური საშუალებების გათვალისწინებით, მტკიცე ზღუდედ აღმართული კავკასიონის ქედის გადმოლახვა შეძლებოდა და ქართული სამეფოსათვის იარაღით დაპყრობის საფრთხე შეექმნა. ასეთ შემთხვევაშიც კი ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობა, რამდენიმე ათეული წლით მაინც გახანგრძლივდებოდა.⁶

მიამიტიურია ასევე თეორიული დაშვების შესაძლებლობა, რომ რუსეთი ქართლ-კახეთს ოდესღაც, ნებით თუ არა, ძალით მაინც დაიპყრობდა და მაშინ იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩენილი სამეფოს მოსახლეობის მდგომარეობაზე ეს უარესად აისახებოდა და ერეკლემაც ამიტომ გადადგა ეს ნაბიჯი.⁷ შორს რომ არ წავიდეთ, ქართლ-კახეთისაგან განსხვავებით, რუსეთმა ბრძოლით დაიპყრო იმერეთის სამეფო (აღსანიშნავია, რომ ამ უკანასკნელის დაპყრობის საშუალებაც რუსეთს მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ანექსიის შედეგად მიეცა), მაგრამ პოლიტიკური შედეგი ორივე სამეფოსათვის აბსოლუტურად ერთი იყო და რუსულ კოლონიურ რეჟიმსაც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრნი სოციალური და კულტურული თვალსაზრისითაც ერთნაირად განიცდიდნენ.

ვერ გავიზიარებთ ასევე მოსაზრებას, რომ თითქმის ამასიის გეოპოლიტიკური სისტემის პირობებში ქართველ ხელისუფალთ რუსეთის იქით გზა არ ჰქონიათ და მათ რუსეთზე სწორება არჩევანიც კი არ ყოფილა – არამედ ეს მათთვის ერთადერთი გამოსავალი იყო არსებული სისტემის მოსაშლელად (შველიძე 2014: 13).⁸ მართალია, ირან-ოსმალეთს შორის ხანგრძლივი ომის შემდეგ, 1555 წლის 29 მაისს ქ. ამასიაში დაიდო ზავი, რომლის მიხედვითაც, ოსმალეთმა და ირანმა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნები გაიზიარეს. აღმოსავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს მტკვრის აუზში მოქცეული ნაწილი მიიღო ირანმა, ხოლო დასავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს დანარჩენი მხარეები – ოსმალეთმა. წინა აზიის ამ ორ დამპყრობელ სახელმწიფოთა შორის ეს შეთანხმება მთელი გვიანი შუა საუკუნეების განმავლობაში არაერთხელ ირღვეოდა. ძირითადად მას თავის სასარგებლოდ ცვლიდნენ შეტევებზე გადასული ოსმალები, როგორც კი ამის შესაძლებლობა მიეცემოდათ (პირველად იგი აღნიშნული ზავიდან სულ რაღაც 23 წელიწადში, 1570 წელს დაირღვა). ასე რომ, ეს სისტემა არც ისე მდგრადი იყო. ასევე მართალია, რომ ირანი მდგომარეობის გამოსწორებას მაინც ახერხებდა ხოლმე (თუმცა სამცხე-საათაბაგოს თავის წილზე სამუდამოდ მოუწია უარის თქმა). უკანასკნელად ეს განახორციელა ნადირ-შაჰმა XVIII საუკუნის 30-იან წლებში.

ქართველები, როგორც წესი, უცხო სახელმწიფოთა მიერ მათი ქვეყნების ამგვარ გადანაწილებას არ აღიარებდნენ და ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში ცდას არ აკლებდნენ დამპყრობელთა შემოტევების მოსაგერიებლად. საამისოდ ჩვეულებრივ, ცდილობდნენ მოკავშირეთა მოძიებასაც, ძირითადად ევროპაში და შემდეგ რუსეთშიც. თუმცა ქართველ მონარქთა მიერ რუსეთთან პოლიტიკური ურთიერთობისათვის ნიადაგის მოსინჯვა სულაც არ ნიშნავს მათ „უპირობო რუსულ ორიენტაციას“. მითუმეტეს, მათ „გონებასუსტებად“, „გულუბრყვილობად“ და „რელიგიურ ფანატიკოსებად“ მიჩნევა არ შეიძლება აზრად მოუვიდეს პროფესიონალ მეცნიერ ისტორიკოსს, იმის მიუხედავად, რომ ერეკლე II-ის მამის, თეიმურაზ II-ის რუსეთში გამგზავრების ჩათვლით, მეფეთა ამგვარი მცდელობები მთლიანობაში საერთოდ რაიმე ხეირიანი შედეგის გარეშე დასრულდა.⁹ ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ, სამწუხაროდ, იმ ეპოქის ქართულ სამეფო კარზე, არსებული პოლიტიკური ვითარების, მის მმართველთა გეოპოლიტიკური ინტერესებისა და სამხედრო შესაძლებლობის თაობაზე ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ რუსეთში (ისევე, როგორც ევროპაში).

თუ რამდენად იყო რუსეთთან დაკავშირება „ამასიის გეოპოლიტიკური ჩიხიდან“ გამოსასვლელად ქართველ მეფეთა „ერთადერთი გამოსავალი“, ამას ცხადად აჩვენებს თვით ამგვარი კავშირების შედეგები: კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ს „მოსკოვის მეფის“ ერთგულებაზე დაფიცება და ჩრდილოელეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის შემდგომი გაგრძელება თავისი და საკუთარი მემკვიდრის (უფლისწულ გიორგის) სიცოცხლის ფასად დაუჯდა (1605 წლის ძეგამის ცნობილი ტრაგედია); თეიმურაზ I-ს – მოშენებული კახეთის აქამდე არნახულ უსასტიკეს განადგურებად შაჰ-აბას I-ის მიერ და სამეფოს დიდი ხნით მიტოვებად; ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს იმპერატორ პეტრე I-თან სამხედრო კავშირის შეკვრა და მისი წაქეზების აჩქარებულად აყოლა (შესაბამისად, ოსმალეთისათვის მოკავშირეობის შეთავაზებაზე უარის თქმა და ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობა) – მტრის მიერ ქართლის სრულ დაპყრობად, მის ოსმალეთის ვილაეთად გადაქცევად, სამეფოს სამუდამოდ დაკარგვად, მთე-

ლი ოჯახითა და დიდი ამალით რუსეთში გადახვეწად და იქ დახმარების ამაო მოლოდინით გატანჯულს უცხო მიწაზე სასონარკვეთილს სულის დაღევად.

„მცირე ბოროტების“ თეორიის ანარეკლი ჩანს შემდეგ მსჯელობაშიც: „აგრესიული და დამპყრობლური რუსეთის“ „მფარველობაში“ შესვლა, რომელიც აუცილებლად გამოიყენებდა გეორგიევსკის ტრაქტატს ქართლ-კახეთის სამეფოს მოსასპობად, „ქვეყნის საერთო მდგომარეობისა და სამომავლო განვითარების განსაზღვრის აუცილებლობა ედო საფუძვლად“. სხვა შემთხვევაში ერეკლე II „დარჩებოდა ირანის გავლენის სფეროში“ და „მშვიდობიან იდილიას“ შეინარჩუნებდა ბრწყინვალე პორტასთან, ანუ „საქართველო დარჩებოდა ამასიის გეოპოლიტიკური სისტემის რეალობაში“. ამიტომ მეფემ „ირანულ-ოსმალურ აღმოსავლეთს“ „ქრისტიანულ-კულტურულ რუსეთთან დაახლოება“ ამჯობინა (შველიძე 2014: 44-45).¹⁰ ასეთი თვალსაზრისი მით უფრო უცნაურად გამოიყურება, რამდენადაც მისი ავტორი იმავე ნაშრომში შესანიშნავად ამჩნევს რუსეთის არასანდოობას, მის მიერ ორმაგი პოლიტიკის წარმოებას, საქართველოს მუდმივად მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისათვის გამოყენების მცდელობას, ხაზგასმით აღნიშნავს რუსეთთან ტრაქტატით დაკავშირების დამლუპველ შედეგებს ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის და ა. შ. ისე გამოდის, თითქოს ერეკლე მეფისათვის თვითმიზანი „ამასიის გეოპოლიტიკური რეალობის დარღვევა“, ირანულ-ოსმალური აღმოსავლეთისაგან თავის დაღწევა ყოფილიყო და ამისათვის მისი ნალოლიავეები და სიმწრითა და ჯაფით მოლონიერებული და ფეხზე დამდგარი სამეფო „ერთმორწმუნე“ „კულტურული“ რუსეთისათვის მეფეს „ლანგარზე დადებული“ მიუერთმევია პოლიტიკური რუკიდან მის სამუდამოდ გასაქრობად. ვფიქრობ, ერეკლე მეფის გადანყვეტილებათა და სტრატეგიის ამგვარი დამამცირებელი შეფასება შორსაა ისტორიული სინამდვილიდან და თავად დამაშვრალი მეფის პიროვნების შეურაცხყოფადაც გვესახება.

მით უფრო გამართლებული არაა ე. წ. ამასიის გეოპოლიტიკურ რეალობაზე საუბარი გეორგიევსკის ტრაქტატის წინა ხანასთან კავშირში. ნადირ-შაჰის სიკვდილის (1747) შემდეგ ეს პირობითი სისტემა ფორმალურადღა განაგრძობდა არსებობას. ირანმა დიდი ხნით დაკარგა კონტროლი მთელს აღმოსავლეთ კავკასიაზე (კონტროლი მის მცირე ნაწილზე და ისიც ტრაქტატის დადებიდან ათიოდე წლის შემდეგ და მხოლოდ სულ რამდენიმე წლით ალადგინა ალა-მაჰმად ხან ყაჯარმა). ხოლო ოსმალეთს აღარ ჰყოფნიდა იმის ძალები, რომ თვითონ ამოეცხო რეგიონში შექმნილი ეს ერთგვარი იმპერიული „ვაკუუმი“ (როგორც. მაგალითად, ამის განხორციელება შეძლო იმავე საუკუნის 20-იან წლებში). ამის შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოში სრულიად სუვერენული სახელმწიფო(ები) მივიღეთ. მის მეზობლად კი მრავალი წვრილი დამოუკიდებელი სახანო წარმოიშვა, თავის მხრივ, გაერთიანებულ ქართლ-კახეთის სამეფოს წინაშე პოლიტიკური გაძლიერების მიმზიდველ პერსპექტივას რომ სახავდა: რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ქართულ სახელმწიფოს პირველად მიეცა შესაძლებლობა მეზობელი მუსლიმი მმართველები „ყმადნაფიცობაზე“ დაეყაბულებინა. 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის შემდგომ ფორმალური სახე მიიღო ოსმალეთის პოლიტიკურმა ბატონობამაც დასავლეთ საქართველოზე. ცხადია, ე. წ. ამასიის გეოპოლიტიკურმა სისტემამ თავი ამოწურა 1783 წლამდე მნიშვნელოვნად ადრე. გაუგებარია ამ დროისათვის ერეკლე II-ის ირანის გავლენის ქვეშ ყოფნაზე საუბარიც. XVIII ს-ის 60-70-იან წლებში ქართლ-კახეთს არც ირანი აწუხებდა და არც ოსმალეთი. ირანს უბრალოდ ამის თავი აღარ ჰქონდა და ერეკლე ირანის ყოფილ კავკასიური სამფლობელოების დაუფლებისათვისაც კი იღვწოდა. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს კი ერეკლემ იქით შეაწუხა და მრავალი თავსატეხი გაუჩინა ოსმალებს. ახალციხის ფაშამ თავის სამფლობელოში ერეკლეს ძლიერი თავდასხმებისათვის მხოლოდ ორიოდ სუსტი რეიდითლა მოახერხა ეპასუხა. მორიგე ჯარის შექმნით ლეკიანობის პრობლემაც მნიშვნელოვანწილად გადაიჭრა (თუმც ბოლომდე ვერ აღმოიფხვრა). სწორედ გეორგიევსკის ტრაქტატის წინ ყველა უკვე გადაჭრილი ან მეტ-ნაკლებად გადაჭრილი პრობლემა ქართლ-კახეთს გაათმაგებული ძალით დაატყდა თავს სწორედ 1783 წლის შემდეგ.

გასაკვირი არაა, რომ ზემოაღნიშნული შეხედულებების ავტორი საერთოდ არ ახსენებს რუსეთის „მფარველობაში“ შესვლამდე რამდენიმე წლით ადრე გაფორმებულ ერეკლე II-სა და სულთან ჰამიდ I-ის პოლიტიკურ ალიანსს. ცხადია, „ქრისტიანულ-კულტურული“ რუსეთის „მოტრფიალე“ მეფის მიერ „მუსლიმურ-აღმოსავლურ“ ოსმალეთთან მეგობრობის ეს გადანყვეტილება ვერ უთავსდება რუსეთთან დადებული ტრაქტატის გასამართლებლად მოხმობილ არგუმენტაციას.

ნურავინ ჩათვლის, რომ ერეკლე II-ს ვსაყვედურობთ დაშვებული შეცდომების გამო.¹¹ ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მერე გამოჩნდებაო, – ნათქვამია. საარქივო მასალის საფუძველზე უკვე მომხდარი ფაქტების კარგად შესწავლისა და შედეგების გულმოდგინე ანალიზის შემდეგ დღევანდელი გადმოსახედიდან ყველაფერი ნათლად ჩანს, როგორც მცდარი, ისე მართებული გადანყვეტილებებიც. იმ დროს კი საქმე სხვაგვარად იყო. რუსეთის იმპერიის დაფარული ზრახვები ერეკლესა და

მისი მრჩეველებისათვის უცნობი რჩებოდა. რუსული დიპლომატიური ხრიკები დიპლომატიურ ურთიერთობებში გამობრძნედილი მეფისათვისაც კი არც ისე ადვილი ამოსაცნობი აღმოჩნდა (გურული 2009: 57). პეტერბურგიდან ერთი ხელით საამო და მაცდუნებელ დაპირებებს აგზავნიდნენ, რომელთა რეალობაში სამეფო კარი შემოგზავნილ-გადაბრუნებულ აგენტურას უნდა დაერწმუნებინა, მეორე ხელით კი ერეკლეს ოპოზიციურ ბანაკს ნახევრად ფარულად აძლიერებდნენ (ალექსანდრე ბაქარის ძე და ფათალი ხანი) და მათ გასამკლავებლად მეფეს დამხმარე ძალების თავმოყრასაც (ყაზარდოელთა ჩამოსახლება, ჯარის დაქირავება) საგანგებოდ უბრკოლებდნენ. ამ ვითარებაში ტრაქტატის დადების წინ საიმპერიო კარის პროპაგანდის გავლენისაგან თავის დაღწევა, სამწუხაროდ, არ მოხერხდა.

ჩვენი მიზანი არც რუსეთის საიმპერატორო კარის პოლიტიკის კრიტიკაა, იმის მიუხედავად, რომ ზოგადად ტერიტორიების ხელში ჩასაგდებად მის მიერ ყველა, მათ შორის არაერთი ვერაგული და სასტიკი ხერხი გამოიყენებოდა: ჩახლართული ინტრიგებითა და რთული დიპლომატიური სვლებით დანწყებული, ახალ დაპყრობილი მიწა-წყლიდან დაუმორჩილებელი მკვიდრი მოსახლეობის ეთნონმენდით დამთავრებული. თუ საჭირო იყო, იმპერიის ლუკმად დაგულელებული ქვეყნისა და ხალხის წინაშე მზრუნველი მწყემსის ნაბდის მოსხმაზეც არ ამბობდნენ უარს. მაგრამ რუსული იმპერია, ეპოქის შესაბამისად, ნებისმიერ ფასად გაფართოება-გაძლიერებას ესწრაფოდა. თუმცა ამავდროულად, როგორც სამართლიანობა მოითხოვს, აუცილებელია, რუსეთს ერთხელ და სამუდამოდ ჩამოერთვას საქართველოს „მხსნელის“ დაუმსახურებლად მიწებებული სახელი, რომელიც ქართული სახელმწიფოებრივი ინტერესების სანინალმდეგოდ დღესაც ძალუმად გამოიყენება კრემლის მიერ თანამედროვე პროპაგანდისტულ იარაღად.

ბოლო დროს რუსეთის გარკვეულ წრეებში შეიმჩნევა ძველი თეორიების ახალი ფორმითა და კიდევ უფრო უტიფარი სახით გაცოცხლების მცდელობა: თურმე ქართველ ხელისუფალთა „მრავალრიცხოვანი თხოვნების“ გამო როგორ იღვწოდა რუსეთი „დაბეჩავებული და გასაჭირში ჩავარდნილი“ „ერთმონაშენი“ ქართველების „უანგარო დახმარებისათვის“ და მათ დასახსნელად მუსლიმი მტრებისაგან, რომლებიც მათ სრული განადგურებით ემუქრებოდნენ. თითქოს თავიდან რუსეთის ხელისუფლება მრავალი წლის განმავლობაში არ თანხმდებოდა ქართველი მეფეების დახმარებისა და მფარველობის „მოსაბეზრებელ თხოვნებს“, ვიდრე ბოლოს „პატარა კახმა“ არ მოახერხა და რუსეთის საიმპერატორო კარი არ „დაიყოლია“, მფარველობაში აეყვანა „ირანის კუთვნილი“ ქართლ-კახეთის სამეფო, რომელიც „არაფერში არ სჭირდებოდა“. „მფარველობაში მიღების“ გარდა, თითქოსდა მხოლოდ ამ მიზანს ემსახურებოდა ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს ანექსიაც („გუბერნიის უფლებით მიღება“). სხვა მხრივ კი, რუსეთს კავკასიაში საკუთარი პოლიტიკური ინტერესები სულაც არ გააჩნდა და ამ ნაბიჯით მხოლოდ ახალი თავსატეხები გაიჩინა. „უმაღურმა“ და „ანგარებიანმა“ ქართველებმა კი ყველა დამპყრობელს რომ მხოლოდ რუსეთთან ყოფნით დააღწიეს თავი, ახლა, XXI საუკუნის დასაწყისში თავიანთივე „გადამრჩენელის“ წინააღმდეგ დასავლეთის სახელმწიფოებისაგან ეძიებენ მხარდაჭერას (მერკვილაძე 2010: 432-454); (მერკვილაძე 2011: 116-153).

თანამედროვე რუსი ისტორიკოსები ნუხან, რომ საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ რუსეთის იმპერიის მიმართ უსამართლოდ შექმნა წარმოდგენა როგორც დესპოტურ-ტირანულ თვითმპყრობელობაზე და თანამედროვე საქართველოში (და ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებში) მას სახავენი ტიპიურ კოლონიურ სახელმწიფოდ და აგრესიულ იმპერიად, რომელიც ცდილობდა თავისი რეჟიმისათვის დაემორჩილებინა მისი უფრო სუსტი მეზობლები. აღნიშნული ისტორიკოსები გულისტკივილით აღნიშნავენ, რომ დიდი და მცირე „ბოროტების“ ძველი თეორია ერთგვარი შეტრიალებული სახით აღდგაო – თითქოს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლა ყოფილიყო დიდი ბოროტება. სინამდვილეში კი რუსეთისაგან მფარველობის მიღება ქართველთათვის სულაც არ აღიქმებოდა როგორც დიდ და მცირე ბოროტებას შორის არჩევანი და არამედ იყო რაციონალური გამოსავალი შექმნილი მდგომარეობიდან და „ქართული ელიტა სამეფოს ახალ სტატუსში ხედავდა საშინაო და საგარეო პრობლემების გადაწყვეტის საშუალებას, თავისი არსებობის გაგრძელების შესაძლებლობას მძლავრი და ერთმონაშენი სახელმწიფოს დაცვით“ (ტრეპალოვი, გატაგოვა 2014: 3).

სხვანი ხედავენ რა რუსეთში ალექსანდრე I-ის მანიფესტის აშკარა შეუსაბამობას მფარველობით ტრაქტატთან, ცდილობენ რუსეთის მიერ ქართული სამეფოს ანექსია იმით გაამართლონ, თითქოს რუსეთის ვასალმა მეფე ერეკლემ თავად დაარღვია ტრაქტატის პირობები, როცა 1786 წელს ახალციხის ფაშასთან სამშვიდობო შეთანხმება გააფორმა (ეპიფანცევი 2009:) და, შესაბამისად, 1801 წლისათვის მფარველობითი ხელშეკრულება უკვე ძალადაკარგული ყოფილა. ცხადია, არც ასეთი დასკვნები დასტურდება თვით რუსული საისტორიო საბუთებით.

ამ სტატიაში ყველა ზემოაღნიშნული თვალსაზრისის დანვრლებითი განხილვა ჩვენი მიზან-დასახულობის ფარგლებს სცდება. უმეტეს მათგანს, ჩვეულებრივ საერთო მიზანი აქვს – გეორგიევსკის ტრაქტატის საქართველოს სასიცოცხლო ინტერესების შესაბამისად წარმოჩენა.

ჩვენს გამოკვლევებში შევეცადეთ პირველწყაროების ანალიზის საფუძველზე და ფაქტებზე დაყრდნობით განსხვავებული თვალთ შეგვეხედა აღნიშნული მოვლენისათვის (მერკვილაძე 2021ა: 107-125); (მერკვილაძე 2021ბ: 126-144). პირველწყაროთა მნიშვნელოვანი ნაწილი კი იმ ეპოქის თანამედროვე რუსული ან საიმპერიო ხელისუფლების მიერ იმთავითვე რუსულ ენაზე ნათარგმნი საისტორიო წყაროებია. მათში ძალიან ცხადად წარმოჩენილია არაერთი ცალკეული საკითხის უამრავი მცირე დეტალი, რომლებიც, თავის მხრივ, ერთიანობაში ნათლად და ობიექტურად წარმოაჩენს ჩვენთვის საინტერესო მოვლენის მთლიან სურათს.¹²

შენიშვნები

- ¹ თარგმანი ჩვენია. აღსანიშნავია, რომ მრავალწლიანი ისტორიულ-ლიტერატურული მოღვაწეობის შედეგად კავკასიის ომებისადმი მიძღვნილი ხუთტომიანი ნაშრომის შექმნისათვის ვ. პოტოს „კავკასიის ისტორიის ნესტორის“ საპატიო ნოდება მიენიჭა.
- ² საბჭოთა სკოლებში ისტორიის სწავლების საკითხი პირველად 1934 წლის მარტში დაისვა. 1937 კი ისტორიის სახელმძღვანელოს მაკეტი საბოლოოდ დამტკიცდა (ლუკაშინი, სოროკინი 2016).
- ³ აღნიშნული ხაზი გატარებულია (სხვა არჩევანი მაშინ უბრალოდ არც არსებობდა) 1940-იან წლებში გამოცემულ საქართველოს ისტორიის (ნაწილი I, უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე) საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოში. აქ ისინი პირდაპირ ციტირებენ კრებულს 1937 წლის სამთავრობო კომისიის ჟიურის დადგენილებიდან: „საქართველოს წინაშე მაშინ ალტერნატივი იდგა – მას შაჰის სპარსეთი ან სულთანის ოსმალეთი დაიპყრობდა, ან იგი უნდა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ უნდა შესულიყო... მეორე პერსპექტივი მაინც უმცირესი ბოროტება იყო“ (ბერძენიშვილი და სხვები 1948: 405-406).
- ⁴ 1958 წელს ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში აღნიშნულია, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით „განხორციელდა ქართველი ხალხის დიდი ხნის ოცნება და საზრუნავი: გამარჯვებით დასრულდა მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა ბარბაროსული გარემოცვის გარღვევისათვის, პროგრესულ ქვეყნებთან უშუალო კავშირის დამყარებისათვის“ (ბერძენიშვილი 1958: 213). ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსია კი, მიუხედავად „ქართველი ხალხის ცარიზმის კოლონიურ უღელქვეშ მოქცევისა“, „დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების გაუქმებისა და უცხო რეჟიმის დამყარებისა“, „იმ ისტორიულ ვითარებაში ქართლ-კახეთის შეერთება პროგრესულ რუსეთთან დიდმნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო და წარმოადგენდა ერთადერთ გზას – ჩამორჩენილი, აგრესიული ირანისა და თურქეთის ბატონობისაგან თავის დასაღწევად და ქართველი ხალხის ფიზიკური განადგურებისაგან გადასარჩენად“ (ბერძენიშვილი 1958: 215-216).
- ⁵ თუმცა იქვე მეცნიერი ამის საპირისპიროდ იმასაც წერს, რომ „ერეკლე II-მ ვერ ამოიცნო, რომ რუსეთი გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების შესრულებას არ აპირებდა“ (გურული 2011: 70). სხვა ნაშრომში იგივე ავტორი აღნიშნავს, რომ ვინაიდან ირან-ოსმალეთი ერეკლეს აღარ ენდობოდნენ, მეფეს თავისი ნების საწინააღმდეგოდ, პრორუსული ორიენტაციის სახით, „ნაგებული თამაში უნდა ეთამაშა“, მიუხედავად იმისა, რომ ყველანი „კარგად გრძნობდნენ ამ პოლიტიკის დამღუპველ შედეგს“, რომელიც 1801 წლის კატასტროფით დასრულდა. რუსეთი დიდ ხანს ემზადებოდა საქართველოს დასაპყრობად და ასეთ ვითარებაში კი თითქმის „ვახტანგ VI-ისა და ერეკლე II-ის პრორუსულ პოლიტიკას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არც ჰქონდა“ (გურული 2008: 17-18).
- ⁶ ცნობილი ანდაზაა: „მგლის შიშით ცხვარი ვის გაუწყვეტიაო“. მითუმეტეს, ლოგიკა არ ეძებნება და ძნელი წარმოსადგენია, მწყემსს ცხვრის ფარა თავისივე ხელით ჩაეხრებინოს შორს მყოფი მგლისათვის, როდესაც ხომ მაინც დაეცემა ცხვარს თავსაო.
- ⁷ ეს განაცხადა ერთ-ერთმა მეცნიერმა აღნიშნული თემისადმი მიძღვნილ საკუთარი წიგნის პრეზენტაციაზე.
- ⁸ მიუხედავად იმისა, რომ ამ გეოპოლიტიკური მდგომარეობის საფუძველდამდები ამასიის ზავი 1555 წელს (XVI საუკუნის შუა ხანები) გაფორმდა, ავტორი ამ გეოპოლიტიკური ჩიხიდან გამოსვლის მცდელობათა ათვლის წერტილად რატომღაც რამდენჯერმე ასახელებს XV საუკუნეს (შველიძე 2014: 12-13).
- ⁹ დ. შველიძემ „სარწმუნოების ნიშნით“ რუსეთზე მინდობილ ქართველ მეფეთა რიცხვში არამართებულად შეიყვანა ყველა მონარქი, რომელსაც რუსეთთან ოდნავი დიპლომატიური ურთიერთობა მაინც დაემყარებინა და, ამგვარად, რუსული ორიენტაციის მქონე მეფეთა ზედმეტად გრძელი სია გამოუვიდა. ჩვენ აღნიშნული მეცნიერისაგან განსხვავებით, არ ვფიქრობთ, რომ იმ მკვლევართა ლოგიკას, რომელთაც ასეთ ვითარებაში ქართველების მხრიდან რუსეთზე დაყრდნობა გაუმართლებლად მიაჩნიათ, „ოცეულზე მეტი“ ქართველ მეფის ზემონახსენებ დამამცირებელ შეფასებამდე მივყავართ. შდრ.: (შველიძე 2014: 13-14).

- ¹⁰ ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ავტორის მიერ მოყვანილი დასაბუთების (შველიძე 2014: 45-46) კრიტიკული განხილვის აზრს ვერ ვხედავთ, ვინაიდან ისინი ზოგადად საკითხისადმი საფუძველშივე მცდარი მიდგომის შედეგად ჩამოყალიბებულად მიგვაჩნია.
- ¹¹ მითუმეტეს, ღმერთმა დაგვიფაროს ერეკლე მეფის ოპონენტობისაგან შდრ.: (შველიძე 2014: 44). მე მხოლოდ გეორგიევსკის ტრაქტატის მადიდებელი მეცნიერების ოპონირების უფლება შემიძლია მივცე საკუთარ თავს.
- ¹² ახლო მომავალში ვაპირებთ აღნიშნული საკითხისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიული ნაშრომის წიგნად გამოცემასაც.

დამოწმებანი

- ბერძენიშვილი და სხვები 1948:** ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია. *საქართველოს ისტორია (ნაწილი I, უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე)*, თბილისი.
- ბერძენიშვილი 1958:** *საქართველოს ისტორია*, ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით, სასკოლო სახელმძღვანელო, თბილისი.
- ბურნაშვი 1896:** *Картина Грузии или описание политическаго состоянія Царствъ Карталинскаго и Кахетинскаго. Сдѣланное пребывающимъ при Его Высочествѣ царѣ Карталинскомъ и Кахетинскомъ Иракліи Темуразовичъ полковникомъ и кавалеромъ Бурнашевымъ в Тифлисѣ въ 1786 г.*, издание К. Н. Бѣгичева, Тифлисъ.
- ბურნაშვი 1901:** *Новые Матеріалы для жизнеописанія и дѣятельности С. Д. Бурнашева, бывшаго въ Грузіи съ 1783 по 1787 г.*, Собралъ и издалъ съ приложеніемъ картъ, портретовъ и факсимиле С. Н. Бурнашевъ, подъ редакціей профессора А. А. Цагарели, С.-Петербург.
- გურული 2008:** ვ. გურული. *ერთმორწმუნე რუსეთი, მითი თუ რეალობა*, თბილისი.
- გურული 2009:** ვ. გურული. *საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1801)*, თბილისი.
- გურული 2011:** ვ. გურული. *საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1921)*, თბილისი.
- გურული 2018:** ვ. გურული. *მეფე ერეკლე და რუსეთი*, თბილისი.
- დოკუმენტები 2014:** Из истории Российско-Грузинских отношений, К 230-летию заключения Георгиевского трактата, *Сборник документов*, Москва.
- დუმბაძე 1973:** მ. დუმბაძე. საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის გადასინჯვა, *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. IV, თბილისი.
- ეპიფანცევი 2009:** А. Епифанцев. *Была ли Грузия союзником России, Политическая модель выживания грузинской государственности*, <https://www.apn.ru/publications/article21261.htm>
- თაბუაშვილი 2012:** ა. თაბუაშვილი. XVIII საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისის ქართლ-კახეთის სამეფოს საგარეო პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, *თსუ საქართველოს ინსტიტუტის შრომები*, VI, თბილისი.
- ლუკაშინი, სოროკინი 2016:** А. Лукашин, А. Сорокин. *Как в 1930-е годы писали и утверждали учебники по истории*, <https://rg.ru/2016/09/13/rodina-uchebniki-istorii.html>
- მაჭარაძე 1983:** გეორგიევსკის ტრაქტატი, გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, თბილისი.
- მერკვილაძე 2010:** დ. მერკვილაძე. რას გვთავაზობს სერგეი მარკოვი და საქართველოს რუსეთთან „შერთების“ საკითხი, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XII, თბილისი.
- მერკვილაძე 2011:** დ. მერკვილაძე. საქართველოს პოლიტიკური ქცევის მოდელი და საქართველოს ისტორიის დამახინჯების მორიგი რუსული მცდელობა – გამოხმაურება ა. ეპიფანცევის ინტერნეტ-პუბლიკაციაზე: „იყო თუ არა საქართველო რუსეთის მოკავშირე? ქართული სახელმწიფოს გადარჩენის პოლიტიკური მოდელი“, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIII, თბილისი.
- მერკვილაძე 2021ა:** დ. მერკვილაძე. რუსეთის იმპერიის მფარველობაში ქართლ-კახეთის სამეფოს შესვლის მიზეზები, *ამირანი*, №34, მონრეალი-თბილისი.
- მერკვილაძე 2021ბ:** დ. მერკვილაძე. 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის შედეგები ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის (1783-1787 წლები), *ამირანი*, №34, მონრეალი-თბილისი.
- პოტო 1887:** В. А. Потто. *Кавказская война въ отдѣльныхъ очеркахъ, эпизодахъ, легендахъ и биографияхъ*, ч. 1, От древнейшихъ времѣн до Ермолова, СПб.
- ტრეპალოვი, გატაგოვა 2014:** В. Трепалов, Л. Гатагова. Россия и Грузия: от православной солидарности к имперскому покровительству, წიგნი: *Из истории Российско-Грузинских отношений, К 230-летию заключения Георгиевского трактата, Сборник документов*, Москва.
- შველიძე 2014:** დ. შველიძე. *საქართველოს მფარველობა და დაპყრობა რუსეთის მიერ*, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1919:** ი. ჯავახიშვილი. *დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში*, თბილისი (წიგნი; ისტორიული რარიტეტები, თბილისი, 1989).

ON THE ISSUE OF GEORGIEVSK TREATY'S EVALUATION

David Merkviladze

Representatives of the Russian Empire and the Kingdom of Kartli-Kakheti signed a treaty at the fortress of Georgievsk in 1783. The issue of the treaty has not lost its urgency to this day.

Russian colonial rule has been representing the Treaty of Georgievsk, as the wish of King Erekle to establish a “permanent union” with “coreligionist Russia” for the ideological aim.

After the collapse of the Russian Empire, during the First Republic of Georgia, there was an opportunity to express a free opinion on the history of Georgian -Russian political relations. However, the issue had not been researched deeply.

In the first stage of the Soviet period, the entry of the Kingdom of Kartli-Kakheti under Russian protection was called “the lesser evil” act, which “saved the Georgian people from physical destruction”. In the second phase of communist rule, the Treaty of Georgievsk was declared an unconditional “progressive event” by Soviet propaganda.

Some Soviet historians sincerely and firmly shared the provisions given in the form of directives by Soviet propaganda. The second part probably did not fully agree with these “scientific dogmas”, but still considered itself obliged to follow the ideological instructions of the Communist Party. There were rare exceptions when some scholars in their research focused on the many negative aspects of the treatise. However, their conclusions corresponded to the propagandistic framework.

Even after the collapse of the Soviet Union and the restoration of Georgia’s independence, the propaganda stereotypes about the Treaty of Georgievsk remained in people’s minds.

Recently, an interesting trend has emerged: the previous idea of friendship with the “savior” of Georgia, Russia, and the “brotherly” Russian people has been replaced by the idea of a “wise and foresighted” King Erekle. Thus, some Georgian scholars breathed new life into the Soviet theory of the “lesser evil”.

Nor can we share the view that under the geopolitical system of Amasya, the Georgian authorities had no other way and their orientation towards Russia was the only solution for them to dismantle the existing geopolitical system, which again reflects the “lesser evil” theory.

Recently, in some circles in Russia, there has been made an attempt to revive old theories in a new way. Others in Russia are trying to justify the annexation of the Georgian Kingdom by Russia, arguing that Russian vassal King Erekle himself had violated some terms of the treaty. But it is not confirmed even by the Russian historical documents.

In our study, based only on the analysis of the original sources and historical facts, we tried to look at the event from different perspectives.